

A.GERGELY ANDRÁS

OLVASATKEZELÉS

TTT-társként és -tisztelőként

Úgy hiszem, ebben a kötetben nem leszek kivétel, főleg nem azok között, akik ismerik és elismerik Timea munkáit és a Művéhez tartozó *Kultúra és Közösséget*, vagyis akik rátaláltak már arra a kultúrafogalom-tanulmányára, melyet a folyóirat közölt. Ennek olvasását aligha kerülhettem el megjelenése idején, s úgy vélem, a benne foglalt és nyitva maradt (vagy nyitva is hagyott) szakmai kérdések továbbgondolásával tudnám leginkább azt a szándékomat kifejezni, hogy az életpályára „visszatekintést” és a szerzői intenciókra hagyatkozást egyszerre képviseljem a határolt kérdéskörben. Írásom ennyiben sem tisztán „vitairat”, de annyiban sem, hogy szerkesztőtársként régóta tapasztalom Timea alkotói attitűdjét a gondolatserkentő írások nyomán meg alkotói életútja során megerősödött tematikus körvonalak utólagos szövegi alakítgatása közben is – de még inkább az ezek között meglévő dilemmák súlyát. Annyiban sem „vitakozom” persze, hogy leginkább „folytatom”, „ragozom”, ellenpontoszom mindazt, amit számomra az írás megnyitott és olvasattá változtatott. Legszívesebben zenei kontextusban, „hangszerelésben” vagy „átiratban” gondolkodnék, de ehhez – félek – kellő zeneműtáram nincs, ha hangoltságom lenne is talán az interpretáció interpretálásához. Ebben a tekintetben is olvasatot kezelek, adott szöveg *textuális* mivoltában kutatok *kontextuális* háttereket, az életmű múltjából az alkotó jövőjébe ágazó szándékokat vagy vélelmeket követve. Így írásom a referáló szakcikk és a recenzeált forrásmunka közti átmeneti zónában leli önnön helyét, majd nem azt a pozíciót, melyet immár évtizedek óta olvasóként, szerkesztőként vagy olvasószerkesztőként amúgy is formálgatok. „Hozzáadott értékem” ekképpen nem az innovatív technológiában rejlik, hanem a restaurálás vagy rekonstruálás kísérletében, s olyan „hibrid módszertanban”, amelyet a kulturális antropológia (ezen belül pedig a zenei antropológia) képvisel talán leginkább, szemléletében és értékrendjében mindenképpen.

Az *olvasatkezelés* mint lehetőség és gyakorlat, avagy az értelmezés mint *interpretatív metódus* nem saját „újításom”, hanem beváltan több évtizedes eljárás mód,

melyet a kultúrakutatók a megismerendő közösségek elbeszélő, narratív, kommunikált és örökségként tartósított szimbolikus szféráiban megannyi nép és helyszín, terep és tematika esetében újra meg újra megleltek. Kiemelni persze mind ezek végtelen sokaságából azt látom érdemesnek, amit a szimbolikus antropológia tudománytörténetében az utóbbi évtizedek kutatási eredményei felhalmoztak, s részben persze azt is, amit Tibori saját tudásterülete és kutatói pályája során az egykor Számára meghatározó személyiség, Vitányi Iván nyomában rendszerez, beszél el, vagy lát el értelmező rálátásával. Igen, rálátást mondok, mert nem tisztán belátásra vagy „másképp elbeszélésre” épül mindez, hanem épp annyira máskéntgondolásra is. Vagyis saját leképezési eljárásában alkotja-formálja újra – leginkább azt, amit a forrásközlésekből kiemel, s még ezeket is hivatkozással, történeti áttekintéssel oldja meg. Szűkít ez a megoldásom az eredeti szövegközlésen, avagy tágít – ez majdan olvasatok kérdése lesz, esetleg kezelésmódoké is... Magam csupán annyit teszek, amennyit a kultúrák kutatásában az antropológiai narratíva vállaltan merészel: az „ott lenni, itt írni” Clifford Geertz-i tereptapasztalat narratív különbségére hivatkozva, mindemellett az antropológusok jó negyedszázaddal ezelőtti „narratív fordulatára” hagyatkozva, a Szerző és az Adatközlő dilemmáját fókuszba állítva kitartóan elbeszélnek. Kellő önteltséggel kifejezve: ha Tibori a kultúrakutatás művelődéskutató intézetbeli narratíváit interpretálja, akkor én az Ő interpretációját interpretálok tovább. Látszatra ez nem alkot önálló „rendszert”, de nem bánom – a textusok kontextusait követve nem is lehet „tisztá” eszköztárral dolgoznom, hiszen a kontextusok mindenkori és történetileg is hiteles átkontextualizálására vállalkozom (s ezt tették eredendő funkciójukban a kultúrakutatók s az antropológusok maguk is). Akinek pedig ez nem rendszer, az tán amúgy is mást ért a rendszer fogalmán, mint amit én a „reprezentatív rendszerelemzés” keretein innen és túl értek. Ez nem is lenne gond, de mindent földolgoznom itt nem adatik hely, s éppen kezemben Kapitányék szimbólumkutatás-áttekintése, melyben 140 oldalon ismertetik a szimbólumkezelések jókora hányadát – ezt tehát mások már elvégezték másutt, és nem is egyszer. Amennyit most teszek, az szövegértelmezés a mögöttes tudástartomány interpretációjával – s ennyiben az irodalomantropológia vagy a szimbolikus antropológia határterületén helyezhető el.

Valójában „olvasatkezelés” címen végzem el ezt, amihez mintegy mindenki számára hozzáférhető az alapszöveg. Ez azonban a maga komplex rendszerében sem közelítheti meg a klasszikusan „komplex kultúrakutatás módszertana” feltételeit, valamint a párhuzamosan már a hazai kultúrakutatásban lefektetett érték-szociológiai alapok feltáró és felhasználói aspektusainak mindazon értelemadási körét, melyet Tibori egy ma még kéziratos tudománytörténeti-szakmatörténeti áttekintésben foglalt össze. Valójában tehát alaphivatkozásként is „másfél alap-

anyagot” kezelek (s majd kiderül, valamivel többet is), ezek közötti olvasatokat szemlélek, s a kutatási összeggések, melyekre ezek épülnek, további sok tucat oldalnyi áttekintés alapján készült „kivonatok”, áttekintések már önmagukban is. Noha Tibori Timea életpályájának kritikai aspektusból aligha felróható hiányossága, hogy e sok intézmény sok-sok kutatását összegző kivonatos munkákból mintegy „összeolvas” egy összegző képet, melyben eredendően nem is lehet célja a rokon tudományterületek (pl. mindennemű rétegződéskutatási, humánföldrajzi, társadalomnéprajzi, kultúrafogyasztási, oktatásszociológiai, gazdaságelméleti meg kultúragazdasági, közösségkutatási és településvizsgálati, kulturális érték-közvetítési vagy életmód- és életminőség-vizsgálatok) egybeolvasása vagy közös értelmezési mezőbe bevonása... – de ezek áttekintő és összegző értékelése részint valamelyest mindkét írásban (a *Kultúrafogalom* és a *Kézirat* szövegében egyaránt) szerepel. A *Kézirat* módszertanilag átfogóbb, rendszerező aspektusa viszont a *Kultúrafogalom*nak van, együttesen is csupán kivonatos áttekintésnek vehetők, de a *Kézirat* (időhorizonton messzebbről, a hatvanas évektől induló) szövegének legvégére illeszkedik csupán a *Kultúrafogalom* nyolcvanas évekbeli lenyomata. Így azután a „töredékek olvasása” mint eljárás a szakirodalmi „kivonatos szemlézés” vagy „annotált értékelés” metodikája szerinti leírat lehetne számomra, ha leginkább csak margójegyzetekkel ellátni akarnám, nem pedig továbbgondolni.

A „továbbgondoláshoz” szükséges készítés nem Tiboritól jön, avagy csak áttételesen Tőle. Konkrétan legfőképp abból fakad, hogy roppantul fontos, respektálandó tudománytörténeti vállalásnak tekintem a szakmai kutatástörténet átfogó és szisztematikus elvégzését, melyet (véltetően a munkatársakkal közös – mert a kultúra ÉS közösség – szemléletétől nem független) szakmatörténeti archívum formálása és kitartó gyarapítása közepette oly léptékű feltáró munkának vélek, aminek közvetlen konzekvenciáit talán nem is Tibori egymaga fogja levonni. Ehhez – tekintettel nemcsak a felgyűlt anyag mennyiségére, oldalak tíz- és százazreire, hanem az egésznek mint tudománytörténeti korszaknak tudástörténeti áttekintésére – akkora merészség kell, amit ép érzékű kutató egymaga nem vállalhat. E majdani (intézményes együttműködést és korszaktörténeti áttekintést egyaránt igénylő) munkához viszont a közbülső korszakok, eltelt időszakok rátekintő értékelésére, önképének tükrére is szükség lesz, s ebben látom Tibori kimagasló eredményeit a jelzett írások révén máris részben megvalósulni. (S „részben” annyiban is, hogy életműve még nem fejeződött be, tehát további összegző rátekintések is várhatók még Részéről!)

Engem tehát az „alkalmazott kultúraelmélet” adaptálása, a kumulatív eredményhasznosítás, az innovatív módszertani készíttetés valamiféle törekvése hajt. Írásom célja és értelme e kultúraelméleti áttekintés „pillanatfelvételének” szemlézése (persze kivonatos formában, többre ugyanis a szabott terjedelem miatt

nincs esélyem...), mégpedig két aspektusból. Az egyik látszólagos, mivel hipotézisem az, hogy a nyolcvanas évek óta nemcsak a szociológiai szakmai vitáknak lett csekélyebb hatásuk, formátumuk és korlátos nyilvánosságuk – ami vélhetően nem tartható állítás, ha valóban minden szóba jöhető szakmai fórum és minden kutatás részleteit is figyelembe veszem. Ezek nyilvánossága azonban mégis szűkebb lett, evidenciája nem tisztázott, értéke pedig tetszőleges bár, de erős fenntartásokkal kezelhetően vitatható – különösen, ha a hetvenes évek szakmai vitáira tekintek –, a filozófia, értékutatások, művelődés, korosztályi aspirációk, társadalmpolitikai állapotok, értékrendek, kritikai és esztétikai, irodalmi és művészeti, táncudományi, színházi, film- és zenetudományi területek diszkusszióiról nem is beszélve. A másik aspektus tényszerűbb, itt szűkítetten a kultúraelmélet és művelődéstörténet valaminő „leágazásaként” tekintett kultúrakritikai állapotrajzról lehet bővebben szólni, melyben nemcsak korosztályok, hozott örökségek, „osztálykultúrák”, rétegződési modellek és strukturális összhatások, a „3T működésmódja” és a nyilvánosság kérdése van az egyik oldalon, hanem a másikon ezek kutatása, a megértési módok, értelmezési ábrák, interpretációs eljárások kritikai társadalomrajza is esélyes lenne. Nos, ennek valamely szegmensében látom jelezhetőnek azt a tartományt, amelyre itt fókuszálok, mert felfogásom szerint Tibori erre felé tart.

Ehhez az állításomhoz is háttérvázlatra volna szükség. A Tibori munkásságát időhatárok között tárgyaló tevékenységi körben előkelő helyen állna bekapcsolódása a *Kultúra és Közösségbe* – közlés, szerkesztés, majd főszerkesztés –, jószerével a hetvenes évek végétől számítva, melyben a „szórakozás intézményeinek”, a műveltségszerkezet, művészeti nevelés, szórakoztatóipar, műélmény és befogadás vizsgálata terén kezdett kutatások anyagai, kutatómódszertana és szemléleti főirányai már a kutatói attitűd kialakulását és érvényesítését tükrözték. Ebben kézenfekvő szerepe volt a Vitányi Iván vezette Népművelési Intézet kutatási programjainak, feladatainak, ezen belül később Hidy Péter kutatási osztálya működésének, de az Intézet egésze szempontjából annak a „tűrés”-kategóriába soroltságnak is, amelyben Vitányi habitusa köztes pozícióban volt a művelődésirányítás aktuális vezetésével és a párt művelődéspolitikai irányvonalának ügyeletes szóvivőivel folytatott küzdelemben, beleértve az akadémiai, egyetemi, „szabadfoglalkozású” és más szférák kutatóinak „homálybogozó” tevékenységét biztosító feltételeket is. Nem véletlen ezért – s a *Kézirat* ilyen értelemben kiténő foglalatja is a kutatáshistoria szemléleti aspektusait földidéző összegzésnek –, hogy első metszetben az „életmód” fogalomkörébe sorolható társadalmi problematikák (strukturák, rétegződési helyzet, családideál, integrációs hatások, marginalizáltság, zavarodott értékrendek, életminőségek, habitusok, kulturális „blokkok”, hagyománykövetés versus modernizálódás, életmódváltás, „kiilleszkedési modellek”, konfliktuskeze-

lési eljárásmodok, „szocialista életviteli szokások”, kulturális fogyasztási preferenciák és ellátottsági mutatók, „társadalmi csapdák” stb.) megismerési, megértési és értelmezési szempontrendszere igen nagy mértékben ideológiafüggő mivoltában volt megragadható. Ezt az állapotábrát híven tükrözi is a *Kézirat*. Okszerűen tehát csupán ezalatti tudományos térben került sor az értékrendek rétegeinek belátására (időstruktúrák, szabadidő eltöltése, kulturális örökség a város-falu-tanya különbségeiben, munkakultúra, értelmiségi mentalitások, fogyasztási habitusok, közösségi térhasználatok és modellek, befogadási gyakorlatok és közösségek stb.), valamint az egész kultúrafelfogás részbeni újragondolására (Markarjan és a szovjet modell, finn kulturális örökség és a népművészet konvencionális struktúrái, irodalmi műveltség és színházi kultúra kelet-nyugati átjáróháza, olvasáskutatás és szimbolikus közlésmódok befogadásának vizsgálatai, kultúra-gazdaságtan, s csak jóval később ezek nyomán a kelet-európai néprajzi kultúrakutatás örökségi anyaga, etnikai vagy tájegységi kultúrák folklorisztikai tendenciái stb.). A *Kézirat* első oldalain szerepel a kihívó kulturális fogyasztásváltozási megállapítás:

„Mi jellemzi a magyar társadalom kulturális állapotát, művelődési, szabadidős szokásait? A közgondolkodásban, de esetenként a tudományos elemzésekben is tetten érhetők sommás ítéletek, előítéletek, önminősítések azzal kapcsolatban, művelt, kultúrált nép-e a magyar, avagy sem? [...] De a vészharangokat megkonkordítva az argumentumok között fellelhető a balkanizálódás, a fél-analfabétizmus, a korrupció, az önbecsülés hiánya stb. Ebből adódóan a közgondolkodásban gyakran olyan leegyszerűsítő és a jelenségeket dichotómiával magyarázó véleményekkel találkozunk, ahol pl. a Nobel-díjasok világteljesítményével az analfabétákat állítják szembe, vagy a modern kultúrával az ásatagot, a civilizált társadalommal a civilizálatlant...” (i. m. 1.).¹

E korszemléleti aspektus földézése nem véletlen itt. Részint az „elnagyolás”, a kutatói pozícionáltság miatt (antropológus nem mond olyat, hogy „a magyar”, de kultúrakutató is inkább berzenkedik ettől, viszont a kor kutatásaiban még ez a tónus is „engedélyezettséghez kötött” volt csupán...), részint pedig a „modern kultúra” fogalmának és kezelésmódjának mikéntje, a „kultúra-áru” piaci esélyeinek kérdésköre is jellegadó maradt. Még a *Kézirat* egyes részkérdéseinek tudástörténeti utalásaiból is kitetszik, hogy a hetvenes évek közepéig nagyjából csak kelet-európai közvetítéssel lehetett „nyugati szakirodalmat” felhasználni, ebből is ha megengedődött, leginkább a „régébbit” vagy az „osztálykulturálist” és kapitalizmuskritikait (Weber, Veblen, Mills, Halbwachs, Bernstein, Gramsci, Riesman,

1 Az idézeteket kis helyesírási változtatásokkal közöljük – *A szerk.*

Gans, Wilmott, Hoggarth, Szczepański, Dahrendorf, Bourdieu, Wiatr, Kulcsár etc.).

Következőleg „Az életmóddal rokon fogalmak az ún. történelmi életmódmodellekből alakultak ki, ezek: az életstílus (l. Utasi kutatásait, Andorka, Fallussy), az életvitel (Weber nyomdokain Utasi, Losonczy, Vitányi, Sági, Kozák), az életvilág, és a habitus (Bourdieu alapján pl. Ferge; H. Sas). Döntően ezekre az elméletekre alapoztak a magyar kutatók...” (i. m. 2.).

Amiért e szakmatörténeti aspektust érdemes fölidézni (s Tibori alaposan körül is járja Ferge, Szalai, Losonczy és H. Sas, Andorka, Kolosi, Hankiss, Vitányi tájékozódási alapirodalmát a kutatási konzekvenciák alapján), az éppen a „Vitányi-intézményben” dúló „szabadosság”, a módszertani szektarianizmust kerülni képes beállítódás volt, amelyben a kultúra kutatásának akut szociológiai feladatai és problematikái (vö. funkcionalitásai) mintegy meghatározták az értelmezési mezőket is. Ekképpen a szabadidő mint struktúra szerepét, s ennek mintegy kiterjesztését réteghelyzetekre, kulturális mintázatokra osztva, vagy szociografikus mezőben éppúgy, mint zenei kóruskutatás, falusi táncház, települési népművelés, népművészet és alkalmazott iparművészet oktatás-módszertani hátterét, a munkásművelődés, a színház- és mozifogyasztási kultúra, a tévézési szokások, a szabadidős tevékenységek, ifjúsági szubkultúrák, táncházmozgalom, lakberendezés, „intézménymimika”, szimbolikus kultúrafenntartási szokásrendek, falukutatás, népiskola, képzőművészeti körök működését stb. tekintve is elsősorban valaminő „szocialista emberideál” és „közösségi társadalom” keretében lehetett „kutatásképpen” megfogalmazni a kijelölt érdeklődési színteret. Mindezekről összegző leírásában Tibori a Vitányi iránymutatása alatt kezdett és folytatott (sőt „le”-folytatott) vizsgálatokról ad pozitív értékelést, valamint saját ezekhez vezető útjairól idézi föl a hatásokat, elsődlegesen a hetvenes évek végétől a kulturális tőke, a mezőelmélet, Bourdieu és az újabb alternatív szakirodalom hatását tükröző felfogások révén..., ebben néven nevezve az irányzatok, áthatások, világnézeti orientációk rétegeit is. (Itt jelzem, hogy a speciális érdeklődése és vonzódása a Hauser-féle „művészettörténet filozófiája” és „a szociológia alapproblémája: az ideológia fogalma a művészetekben” kérdéskör iránt ugyancsak a hetvenes évek végétől jelen volt már, de „szemléleti” vagy kutatási problematikaként csak a nyolcvanas évek végétől jöhetett szóba diszkusszió tárgyaként).

S amiért mindeme (jöllehet adott időszakhoz kötött) tudás- és kutatástörténeti előzményt itt kiemelten is fölidézttem, ugyancsak megjelenik a *Kézirat* első oldalain mint a nevelélméleti, felnőttoktatási struktúrákat ismertető szakirodalomban és a kultúrakutatásban néhány alapozó tekintély – így Durkheim,

Boas, Parsons, Herskovits, Redfield, Goffman, Mead, Lévi-Strauss, és nyomukban Maróti Andor hatása –, s utóbbi már Vitányinál jóval előbb, a hetvenes évek közepén *Forrásmunkák a kultúra elméletéből* címen Huizinga, Rickert, Marcuse, Spranger, Mannheim, Spengler, Ortega y Gasset, Sorokin szövegeit is közzétette (igaz, Leontyev, Mezsujev, Guliga, Tugarinov mellett), sőt külön fejezetet szentelt a klasszikus, az újkantiánus, a polgári és a marxista kultúraelmélet után a kulturális antropológia klasszikus alapszövegeinek (Taylor, Thurnwald, Benedict, Herskovits, White forrástanulmányainak) is. A kultúrakutatás számára a leggyakoribb esetekben még ma is „terra incognita” ez a tudástartomány, aminek előzetes jeleit és potenciális jelenlétét Tibori itt jelzi a kutatástörténeti összefüggések rejtekében. S miközben ma már vagy 30-40 egyetemi-főiskolai karon tanítanak kulturális antropológiát, mégis milyen döbbenetes a hazai kultúrakutatásnak ez a meglehetősen késői fordulata az antropológia irányába (nagyjából a nyolcvanas évek közepére tehető az első, Hofer–Klaniczay szerkesztette történeti antropológiai forráskiadvány megjelenése, a komplex kultúrakutatás Kunt Ernő és Szarvas Zsuzsa kezdeményezte konferenciája pedig 1993-ra érett be), mely „a kultúra szociológiája” tematikán túl szinte alig hatotta át a fővonalbeli szaktudományi érdeklődést... (vö. Wessely 1998).

„A források alapvetően ismertek, amikből Vitányi elmélete formálódik, szintetizálódik, mégis, az a komplexitás, amellyel megfogalmazódik a kultúra mi-
benléte, új lehetőséget teremt a szakszociológiák és az ismeretelmélet számára.”
(*A kultúrafogalom változásai...*, 1.) A kultúrabefogadást kutatók mintegy „első
nemzedéke” számára tehát a kultúrafogalom sokrétűségének élménytapasztalata
mellett a tapasztalati élmény tudományos feltárása, megfogalmazási és kommu-
nikációs mezejének kialakítása, az interpretáció jogának elfogadtatása volt el-
sődleges élmény, sőt feladat is (részint persze H. Sas, Losonczy, Hankiss, S. Nagy
kezdeményezéseivel). Idézem Tiborit (részben) erről, s a folyamatról, mely a kul-
turális attitűdök lehetséges kutatása mögött húzódott meg:

„E jelenség mögött – felfogásunk szerint – részben az a bizonytalanság áll, amely sokakat jellemez, ha a kultúra tartalmával, befogadásával kapcsolatban kérdezzük őket, részben az a sürgető és egyre gyorsuló élettempó, amelyet csak részlegesen tudnak maguk javára fordítani. A személyiséget romboló félelem attól, hogy valamiről lemarad, valamiből kimarad, nyomot hagy viselkedésén, »értéktérképén«, kulturális magatartásán. Ha a több száz kultúrafogalom közül Giddensére, gondolunk (»A kultúra az emberi társadalmi együttélés egyik legsajátosabb jellemzője«) – egyszersmind az életmódra utalunk, arra, ahogyan a mindennapi életünket az értékek, normák, attitűdök meghatározzák. De ha visszanyúlunk Malinowski ma már klasszikus munkájához, a

Balomához, vagy Lévi-Strauss *Szomorú trópusok* című antropológiai művéhez, ezekben is a különböző kultúrafelfogások és viselkedésmódok jelennek meg. Tanúi voltunk olyan szembeállításoknak, ahol elit- és tömegkultúráról, mcworldizációról, a média- – különösen a televízió- – fogyasztásról mint szenvedélybetegségről esett szó. A változást folyamatokat magyarázókat gyakran a szocializációs folyamatokban, a nevelésben, oktatásban, az iskolarendszerekben keresik az ellentmondások gyökerét. A kultúraközvetítés diszfunkcionális voltát is lehet, például Bourdieu véleményével alátámasztani, aki arra a következtetésre jutott, hogy az iskola a társadalmi mobilitás elősegítése helyett a régi struktúra újratermelését erősíti. Az iskolának az a »rejtett funkciója« reprodukálja a korábbi társadalmi hierarchiát, amely egyben rejtett diszkrimináció (is) okozhat. Ha az előbbi gondolatot összefüggésbe hozzuk Bourdieu azon megállapításával, hogy a különféle tőkék konvertálhatók, könnyen belátható, a kulturális tőke mint pénztőke átörökíthető, s ebben éppen az iskolarendszer a közvetítő. Tovább haladva ezen az úton a kultúraközvetítés és befogadás, illetve a befogadói magatartás átalakulásához jutunk. A 80-as években végül a magyar társadalomkutatásokban is elfogadottá vált az a nézet, hogy minden, ami körülvesz bennünket: kultúra.” (*Kézirat*, 14.)

A kultúra sokrétűségéről kimutatott erővonalak, folyamatok, hatások komplexitása mint retorikai érv is nevet adó vállalás volt e korszakban. Úgyannyira, hogy Tibori megidézi a kutatások alapját kínáló Vitányi-féle megközelítés karakterizáló mivoltát, mely egyúttal a korszak művelődésszociológiai kutatásainak vagy befogadásvizsgálatainak bázisát alkotta. (Számos egyéb hatásról itt most nem tudok jelzésnél többet adni, mint Zelnik József vagy a tradicionális paraszti kultúra újabb etnológiai értelmezései, Siklós László táncművelésről vagy Bánszky Pál a naivokról, Beke Pál a képzőművészeti körökről, S. Nagy Katalin a lakásdíszítésről szóló korabeli „alternatív” kezdeményei, Losonczy Ágnes a zene szociológiájáról vagy Kamarás István és Józsa Péter az irodalomról formált újabb kutatásirányai, Kapitányék „intézménymimika”-kutatása, Kovács Ákos falvédő-falfirka-madárijesztő tematikája, vagy az új színházi és zenei műhelyek működését elemzők köre, de a „statikusan” modernista felfogásmódok híveinek köre is ide tartozik – pl. Miklós Pál vagy Németh Lajos felől –, további más irányokból az újítók, Forgács Péter, Bán András, Beke László vagy Szekfü András, S. Nagy Katalin, s nem folytatom, igen hosszú a sor, mindenesetre messze nem mindenki volt Vitányi „bűvkörében”.) Annyit már nem az értelmezés értelmezéseként, hanem a forrás megidézésekként hadd emeljek ki itt: az életmód- és a családkutatásokban, magatartás-vizsgálatokban.

„egyaránt alkalmazott módszertannak köszönhetően a különféle családtípusok is leírhatók: tradicionális, polgári, a gazdasági kényszer modellje, az emancipált család.

Az életforma és az időélmény együttes vizsgálata egy új, differenciált tipológia kidolgozását eredményezte (Vitányi 1984), ahol a társadalom három fő és több almetSZete rajzolható meg a tevékenységek és az idő függvényében: első fokú az a hagyományos életmód, amely a polgárosodás előtt háborítatlan volt; amelyből alkalmanként leválik egy ún. átmeneti fokozat, amely ugyan passzív, instabil, de bizonyos elemeiben átlépésre ösztönöz; második fokú életforma három alfajra bomlik:

- a) kapaszkodó, a rekreációt előtérbe helyező, stabilitásra törekvő, de nem-autentikus,
- b) nyitott, felhalmozó (akkumulatív), stabil életforma,
- c) [az a) és b) együttes megjelenése a nem-autentikus életmód vulgáris változata]

harmadik fokú, amikor az egyén autonómiája érvényesül szükségletei kielégítésekor, ezt a formát Vitányi emancipatív-iniciatív módnak is nevezi.

A felosztásban érvényre jut a kreativitás és generativitás korszerű felfogásán túl az időélmény áramlásának (Csíkszentmihályi – flow) és a habitus- és mezőelméletnek, illetve a kulturális tőke szerepének komplex értelmezése (Bourdieu).” (*Kézirat*, 11.)

Amit itt kiemelni érdemes (túl azon, hogy a retrospekció tartalmaz időben későbbi elemeket is, de most a rendszerszerűsége a lényeg!), az a gazdaság terén Kornai János életmódot és kulturális fogyasztást tükröző jellegzetességeinek, a hazai szociológia és pszichológia a társadalmi változásokat az egyén oldaláról vizsgáló, a nemzeti sajátosságokat sok tekintetben e kor minden fejlett társadalmában jelen lévő feszültségeihez hasonlító aspektusok (az öngyilkosság, a stressz és a szabadság értéknormáit csak burkoltan vizsgáló) jelenlétének feltérképezésére indult kutatásoknak, továbbá a Hankiss Elemér révén megindult életszínvonal-kutatásoknak lehetséges következtetéseivel összefüggésbe hozott kérdésköre, a stressztényezők között megnevezve az attitűdök mögötti okok rendszerét: „...a társadalom azok elöl a feszültségek elöl menekült ezekbe a patológikus stratégiákba, amelyeket az uralkodó elit politikája hozott létre az ötvenes, hatvanas és hetvenes években” (Hankiss 1989, idézi *Kézirat* 11–12.).

A Tibori által itt vázlatosan fölidézett aspektusok – jóllehet a kutatások széles spektruma terén jócskán lefedik a szemléleti irányok és módok java részét, azonban – messze nem elégitik ki azt a komplexitás-igényt, melynek megfogalmazását

mintegy Vitányira hagyatkozva/építkezve rendszerezhetőnek láttatta. Ráadás-képpen magát a rendszerszerűséget így jellemzi:

„A társadalmi struktúra translációs újratermelődésének vizsgálatakor tehát nem elégedhetek meg csupán a szokásos makrostatisztikai kemény változók elemzésével, hanem bevonták a legkülönbözőbb relációkban működő szimbolikus megkülönböztetések empirikus megragadására létrehozott »kiegészítő indikátorokat« is. Ehhez nyújtott segítséget Vitányi kultúra- és közösségelmélete, illetve Bourdieu habitusfogalma, melyek együttes alkalmazásával oldani lehetett a rétegződéskutatásokra gyakran jellemző lineáris oksági gondolkodás merevségét.

Tetten érhető a 80-as években az az elméleti megfontolás, hogy a rétegek, osztályok, avagy mezők közötti határok sohasem húzhatók meg világosan és végérvényesen, mivel valamennyi mező objektíve és szubjektíve folytonosan átrendeződő mikrokozmosznak tekinthető. Az átrendeződés objektív, amennyiben minduntalan újabb és újabb, egymástól elhatárolódó, de kölcsönhatásban lévő speciális tökékek jelennek meg, amelyek köré fokozatosan egy pozíciók által strukturált erőter épül. Az átrendeződés szubjektív, amennyiben az egyének értelemmel, jelentéssel és tétélekkal ruházzák föl ezeket az erőtereket. Ez a folyamatos mozgás ugyanakkor nem egy légtüres térben, hanem az egymásba hatoló (interpretáló) és egymástól függő (interdependens) mezők társadalmi univerzumában történik.” (*Kézirat*, 9.)

Fontos momentum tehát (és a *Kultúrafogalom* tanulmányhoz is közelebb visz), hogy Tibori a kultúra elméletének és intézményesülésének Vitányi kialakította „struktúrateremtő” alapjaival összefüggésben látja úgy, hogy a megindult „világkép- és közösségkutatások” éppen „a kultúra mint viszonyrendszer” leképeződését segítették elő, ugyanakkor

„a források alapvetően ismertek, amikből Vitányi elmélete formálódik, szintetizálódik, mégis, az a komplexitás, amellyel megfogalmazódik a kultúra mi-benléte, új lehetőséget teremt a szakszociológiák és az ismeretelmélet számára... [...] Vitányi Iván sokoldalú műveltségéből adódóan Arisztotelész, Hegel, Max Weber, Sorokin, Mátrai, Wundt, Freud, Jung, Ammon, Erikson, Kohut, Peterson, Pataki, Pléh stb. kultúra- és magatartás-, kultúra- és identitásfelfogásából, a kreativitás és generativitás elméletéből építkeznek, de új kontextusba helyezve, új összefüggéseket tár föl. Ahogy a kultúra fogalmára több száz definíció közül választhatunk, attól függően, hová helyezzük a hangsúlyt. Hasonlóképpen a kreativitásra is számos felfogás használatos, mégis a hazai

kutatók közül az elsők között Vitányi dolgozta ki a kultúra széles értelmű, dinamikus megközelítését, megismerhetőségét az absztrakt gondolkodástól, alkotótevékenységtől a mindennapi kultúráig, aktivitásig, végső soron az önmegvalósításig. Vitányi Iván felfogása, értékiszemlélete már a 70-es években struktúráteremtő, melyben a kultúrát az életmóddal és a kreativitással, a minőséggel kapcsolja egybe. Nézeteivel meghaladja kortársa, Geertz definícióját, akinek a kultúra még olyan »történetileg közvetített jelentések, öröklött koncepciók, szimbolikus formába öntött rendszere, amelynek segítségével az emberek közvetítik, fenntartják és bővítik ismereteiket, árnyalják az élet dolgairól alkotott véleményüket« (Geertz 1973:89). Vitányinál sokkal korábban megjelenik az ismeretek, az információk áramlásának, a szimbólumok jelentőségnek felismerése, az újraalkotás (generativitás) és a konstruktív fejlesztés (ma innovációnak neveznénk) eszméjének támogatása. Vitányi közel 20 évvel korábban alkalmazta azt a – kultúrafilozófiai megalapozottságú – komplex nézőpontot, melyet a 90-es években Inglehart így definiál: »...a kultúra [...] a különféle viselkedésminták, értékek és tudás szervezett rendszere, amelyet a társadalom széles körben elfogad és generációról generációra átörökít [...] és [...] a társadalmi intézmények szubjektív aspektusa: az egyén által internalizált hitek, értékek, tudás és képességek rendszere, amely ellensúlyozza a külső realitás szabta kényszerfeltételeket« (Inglehart 1997:15, lásd még Gyökér 2017).» (*A kultúrafogalom változásai...*, 9.)

Fennebb, s a címben „olvasatkezelést” írtam, nem „parázs vitát”. Ehhez tartom magam. S a kultúra fogalmának 30 vagy 50 év alatt negyedével-harmadával bővülő definíciószáma valószerűsíthetően nem azzal függ össze, mit intézményesített ebből Vitányi, vagy mit importált Hankiss, mit alkalmazott gyakorlatiasabban Kornai, vagy lélekemelőbben Pléh Csaba, vagy idejekorán Maróti. Magam a Vitányi-kultuszhoz nem próbálnék hozzájárulni, ahogyan egy Kulcsár Kálmán vagy Kornai, Bourdieu vagy Lévi-Strauss körül építhető kultuszhoz sem. Tibori – vélelmem szerint – kellő respektussal élt Vitányi iránt, amennyiben akár saját pályáját, ennek kezdeteit, akár egy korszak (nem akadémiai, avagy nem akadémikus) kultúráirányításának meghatározó érdekképviselőjét annyira tartja, amennyire értékképzetei és retrospektív tudománytörténeti összképe szerint ez kézenfekvőnek mondható, egykori munkahelyét és későbbi életpályáját is meghatározó vonzaskört körülrajzolva. Másrésztől azonban retrospektíve átfogó és „elnagyolt” képet ad, melyben a hetvenes–kilencvenes évek (akkor kimondható, akkor tudományos, akkoriban „modern”, sőt kreatívan-konstruktívan „innovatív”) szemléletmódját úgy értékeli a kultúra komplex elemzése gyanánt, ahogyan az ma már egyszerűsítő vagy értékmotivált aspektusnak tetszhet.

Hozok is példát rögtön, ne tűnjék ez sem vádnak, sem oktalan vitaszempontnak, sem pedig az utólagos retrospekció még utólagosabb atmoszájának. A *Kultúrafogalom* bevezető fejezetei között vázolja a műértelmezés és a befogadás szociológiájának recepciós hátterét Vitányira építve:

„1.2 A kultúra értelmezése

Gyakran idézzük Vitányi két – látszólag egyszerű – megfogalmazását:

- a kultúra az ember és a valóság viszonya, illetve
- minden, ami körülvesz bennünket, az, ahogyan reagálunk a körülöttünk lévő egyénekre, ingerekre: kultúra és kulturális magatartás eredménye.

Hasonlóképpen a kultúra dimenzióinak Vitányi alkotta elnevezését is alkalmazzuk évtizedek óta:

- tradicionális (népi, paraszti kultúra, folklór, népművészet, mely nem differenciált, egyszerű szerkezetű, benne az egyén és közössége egységet alkot);
- autonóm kultúra (magaskultúra, művészet, tudomány, ahol elválik az egyén a közösségtől, bonyolult kapcsolódások jönnek létre, differenciált szerkezetek és értelmi, érzelmi dimenziók);
- heteronóm kultúra (azaz, a mindennapi élet kultúrája, a szórakoztató, az alkalmazott kultúra);
- új népi generatív kultúra, amely összekapcsolhatja az előző hármat, de szét is választhatja.

Egy későbbi meghatározása szerint a szinteket így nevezte el Vitányi: magaskultúra, tradicionális, „udvari”, közkultúra (közművelődés), mindennapi kultúra, hagyományos szórakoztató kultúra, modern szórakoztató kultúra, „mocsár” kultúra. A kultúra és a művészeti befogadás vizsgálata Vitányinál összekapcsolódott még akkor is, ha a témákat önálló kötetekben fejtette ki. Már az 1970-es évek közepétől egységben szemlélte a társadalom, a kultúra és az életmód egyénre gyakorolt hatását oly módon, hogy összefüggésében írta le a társadalmat és a kultúrát, amely nem más, mint az egyén–közösség–mű együttese.

Ha a társadalmat vizsgáljuk, akkor ebből a viszonyrendszerből az ember és ember, egyén és közösség viszonyát emeljük ki, amelyet az értékkel bíró objektiváció közvetít, a társadalom e viszonyok rendszere, összessége.

Ha viszont a kultúrát vizsgáljuk, akkor a középpontba az ember (az egyén és közösség) és az objektiváció (+érték) viszonya kerül, amely az ember és ember kapcsolatát közvetíti és meghatározza. A kultúra e viszonyok rendszere, összessége..., ha pedig az életmódot választjuk vizsgálatunk tárgyául, akkor a tárgyi tevékenységeket helyezzük a középpontba, amelyekkel az ember viszonyt létesít a másik emberrel... Végül, ha a kommunikációt vizsgáljuk, ak-

kor az ember–objektíváció–ember viszonyban magára a viszonyra kell figyel-nünk...” (*A kultúrafogalom változásai...*, 5–6.)

Idéznem, s főleg ily hosszan citálnom azért érdemes, mert nem mindenkinek „van meg” e korszak és ez intézményes hatások ily komplex élménye, valamint mert az írás bár a „Vitányi-óvoda” egzisztálásáról is szól, utólagos öniróniától sem mentes, ami e tudásterületen nem szokványos. Továbbá azért is, mert a sajátos, „benne rejelő” ellentmondás tisztán sejlik Tibori sorai mögött/között. Az ugyanis, hogy korrekt tudós módjára föltárja az előzményeket, vázolja az aspektusokat, majd kiválaszt egy meghatározót, azt követi, idővel önálló témakörbe fordul, s azzal tovazáguld, őszinte sajnálatára hátrahagyva a kiinduló elméletet. A (?a?) társadalom (?hm, melyik is) ÉS a kultúra (?itt már összeszűkült jelentéssel, redukált funkcióval, töpörödött állaggal?) mint „egyén–közösség–mű együttese” olvasódik ki a textusból, miközben a kontextusok egészen másfelé visznek! S miközben az elméleti írás (a maga 21 oldalával) első harmadában a Vitányi-művek átható kórusműve (a II. részben a Népművelési Intézet munkatársainak kutatási, „átfogó elméleti művekkel” hitelesített történeti képével), a harmadik blokkjában Tibori saját befogadói magatartásvizsgálatára fókuszál, melynek előhangja ugyancsak Vitányi: „Vitányi a kreativitás differenciált rendszerét figyelembe véve modellezte a művészeteket. Felrajzolta a kétféle művészet (folklorisztikus és autonóm) struktúráját, ahol a függő változók esztétikai és szociológiai különbségek, míg a független változók a művészeti fajták jellegéből adódnak.” (*A kultúrafogalom változásai...*, 10.) Ezt követően, szinte „mellékletként” az 1982–1988 között vegyes módszertannal végzett *Az esztétikai művek befogadásának vizsgálatát* ismerteti, mégpedig abból indulva, hogy:

„ha a befogadás folyamatát ismeretelméleti kérdésként vizsgáljuk, egységes egészet jelent benne a befogadó személyisége és a befogadás tárgya, ezen belül azonban több szintet lehet elkülöníteni. Elméletileg belátható, hogy a számtalannak tűnő befogadói magatartás mégis tipizálható, hiszen ehhez vertikálisan adottak: a személyiség, a befogadás folyamata és a befogadás tárgya (l. itt a művészet); horizontálisan pedig az autonomitástól a heteronomitásig többféle szinten jöhetnek létre találkozási pontok. A művészetszociológia fejlődésének abban a szakaszában (értsd: az 1980-as években), amikor már nem a mennyiség – a nagy empirikus vizsgálatok – bővületében éltek a kutatók, hanem a sajátosat keresték, gazdag témaválasztású, módszertanú kutatások folytak. Egy művészetszociológiai, szociálpszichológiai vagy recepciós kutatásnak – mint esetemben – nem lehetett más célja, mint az, hogy egzakt módszerek segítségével a befogadás folyamatát leírja és karakterizálja. Egy ilyen vizsgálat

során a művészeti alkotásokat (zene, irodalom, film) quasi projektív tesztként lehet használni, ugyanakkor az intenzív kísérletek során mégis olyan megbízható eredmények szülehetnek, amikből elvégezhető a típusalkotás. Az ilyen szemléletű kutatások tengelyében – a hagyományokkal ellentétben – nem a hasonlóság, hanem a különbözőség állt, és ez egyaránt érvényes a befogadók személyére és a befogadás módjára, a percepcióra és az appercepcióra...” (*A kultúrafogalom változásai...*, 11.)

Csöppet sem érzem feladatomban a kivonatolást, csupán a „belső utak” követésével azt szeretném láttatni, hogyan megy végbe a projektív és a befogadó, a modellező és az átélő, a típusalkotó és a különbözőségben kreatív normát megnevező interiorizálás. Ráadásul – a „körülményektől” csöppet sem hidegen hagyva – épp olyan kontextusban, ahol a kutatói szerep szuverén, autonóm oldala és a megjeleníthető, kivetíthető tartalom tudományos-szaknyelvi oldala villámlóan összecsap. A kultúra szociológiája, a film, a vizuális művészetek és a szakmai kutatási aspektusok tematikus számában (*Kultúra és Közösség*, 2012/1–2, 25–35.) éppen Hauser Arnold művészetszociológiai nézeteiről írott kritikai esszéjében foglalja össze Tibori:

„A művészetszociológia azonban, szemben a legtöbb szociológiai diszciplínával, két oldalról is meg kell küzdjön az értékközpontú gondolkodás szorításával. A művészet azon felül, hogy állandóan születő és hagyományozódó értékek felől közelítjük meg (mint befogadók), ráadásul maga is értékek alapján, értékek közvetítésére jön létre. Minden művészetben, a művészet bármely megnyilatkozásában kaotikusan keveredik az esztétikai és társadalmi érték, kölcsönösen meghatározza egymást.” (i. m. 32.)

S bár éppen itt cáfolja Hauser elfogultan és konzervatívan esztétizáló nézőpontját, mégis rögzíti azt a pozícióját, mely szerint Hauser ellentmondást alapozóan szembeszegül

„a művészetet vizsgáló összes tudomány számára alapvető dilemmával, nem veszíti-e el a művészet, a művészi alkotás önmagában zárt egységéből adódó lényegi értéket azáltal, hogy ezt az egységet megbontja, figyelmen kívül hagyja, és általános sémáig egyszerűsíti a tudomány, a vizsgálhatóság érdekében. A művészet az esztétikai élményért van, ezt azonban kíméletlenül félresöpri a szisztematikus racionalitásnak hódoló tudomány. »A művészet minden tudományos vizsgálata a közvetlen – és végső soron pótolhatatlan – művészetélmény elvesztésével fizet az általa nyert ismeretekért«” – fejezi be Hauser szavaival (*Gondolatok – Hauser*, 33–34.).

Az „olvasatkezelés” talán itt, egy sok-sok ponttal végződő talányos interpretáció, ívelt tudásszociológiai konstrukció egyvalamely drámai pontján abba hagyható volna... De mégsem az. Tibori e helyt ugyanis nemcsak meghaladja a Vitányi konstruálta kultúratartomány, az „egyén–közösség–mű” képlet nyújtotta módszertani szabadság lehetőségeit, de kritikai aspektusból lát rá és beszél el az empirikus művészeti élmény befogadói aspektusában sokkalta lényegesebb tapasztalatot. Az egyetlen, amiben alkalmasint (tárgyilag, de nem szemléletileg) téved vagy téveszt, az Clifford Geertz képletbe hozása és a kulturális antropológia ekképpen pozicionálása. Geertz mint az interpretatív antropológia akkoriban ténylegesen csak kevesek által ismert személyisége talán egy volt a több ezer amerikai antropológus között, aki több ezer amerikai egyetem közül az egyik, egy fejlődés-fejlesztéskutató központ munkatársaként Marokkóban és Indonéziában kutatott (akkoriban számunkra enyhén szólva is indifferensen távoli világokban), de már 1956-ban doktorált egy komplex társadalmi rendszer rítusainak elemzésével, s a haláláig megírt, nagyjából épp egytucatnyi legfontosabb művéből hetet már megjelentetett 1980 előtt. Hogy nem ismertük (vagy volt mindössze két és fél kutató, aki igen), az nem Vitányi „hibája”, nem Lévi-Strauss bűne, vagy a hazai etnológia „mulasztása”, hanem éppoly műbefogadási kérdés, amelynek paradigmatis leleményeivel, a színházi állam működésmódjával, a balinéz kakasviadal etnológiai leírásával, vagy „a művészet mint kulturális rendszer” elemzésével Geertz akkorra már jócskán készen állott – e művek ismeretét azonban a kulturális és civilizatorikus határok fennállása mellett a kulturális antropológia megismeréstudományi mivoltának ismeretlensége is determinálta. Egy aspektus, mely művészetén kívüli, de befolyásolja, határolja és érvényessé vagy érvénytelenné is teheti a kultúratudomány releváns (vagy annak tekintett, akként felbecsült) alapkérdéseit. Ettől azonban Vitányi még nem futott előbbre, mint Geertz vagy Inglehart, sem „a kultúra meg olyan »történetileg közvetített« jelentések, öröklött koncepciók, szimbolikus formába öntött rendszerének” interakciós vagy szimbólumhasználati kutatásával, sem a generativitás mint lehetséges aspektus „sűrű leírással” kiegészítendő mivoltának megnevezésével. Kétségtelenül „képben volt” Vitányi is, de nem korát meghaladó, hanem intézményes lehetőségeit (több szempontból) kiteljesítő értelemben, ugyanakkor nem erőteljesebben, mint kutatói, kollégái, a szakma más szimbólumkutatási vagy kommunikációs kérdését magabiztosan felhasználó szakterületi kezdeményező. Itt neveket már nem sorolok, méltatlan lenne, továbbá túl terjengős is. Annyit viszont beláthatunk ebből az „olvasatkezelésből” is, hogy a kultúrának mint kutatástörténeti aspektusnak komplexebb kutatása, árnyaltabb interpretációja és történetisége mellett kontextuális értelmezése nem „hozott hátránya”, hanem kreatív előnye lett a szakmatörténetnek is.

A „kultúra és közösség” másként-elbeszélése, az „itt lenni és ott írni” problematikája, a megismerő egyén és a közlő „szerzői” mivoltának konstruktuma talán épp ezért sem csupán intézményes-diszciplináris kulcskérdés, hanem az esztétikai-befogadói élményt az alkotónak és a befogadónak, emellett a kutatónak egyaránt „visszaajándékozó” attitűd alapfeltétele is. Tibori pedig ehhez járul(t) hozzá a kultúrákövetítés intézményi, szakmódszertani, történeti és empirikus lehetőségeinek ilyenén karakterizálásával.

IRODALOM

- A.GERGELY ANDRÁS (2002–2003) *Kulturális antropológia – szöveggyűjtemény, tantárgyi forrásanyag az ember-, erkölcs és vallásismeret tantárgyhoz*. Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara. Budapest: OSZK MEK. <http://mek.niif.hu/01600/01668/01668.htm>
- BOGLÁR LAJOS (1995) Szimbolizáció és akkulturáció. In: KAPITÁNY ÁGNES – KAPITÁNY GÁBOR szerk. *„Jelbeszéd az életünk”*. Budapest: Osiris, 389–394.
- BOURDIEU, PIERRE (2013) *A művészet szabályai*. Budapest: Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola.
- BOURDIEU, PIERRE (1978) *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest: Gondolat.
- Film – művészet – szociológia. *Kultúra és Közösség*, tematikus szám, 2012/1–2, 5–168.
- GEERTZ, CLIFFORD (1973) *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books.
- GEERTZ, CLIFFORD (1983) *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York: Basic Books.
- GEERTZ, CLIFFORD (2003) A tény után. In A.GERGELY ANDRÁS (szerk.): *Kulturális antropológia – szöveggyűjtemény*. Budapest: OSZK MEK. <http://mek.niif.hu/01600/01668/01668.htm>
- GYÖKÉR RÓBERT (2017) Grundkert. Kisközösség a nagyvárosban. *Kultúra és Közösség*, 2, 75–97. www.kulturaeskozosseg.hu/pdf/2017/2/08.pdf
- HANKISS ELEMÉR (1989) *Kelet-európai alternatívák*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- HAUSER ARNOLD (1978) *A művészettörténet filozófiája*. Budapest: Gondolat.
- HOFER TAMÁS – KLANICZAY GÁBOR (szerk.) (1984) *Történeti antropológia*. (Az 1983. április 18-19-én tartott tudományos ülészak előadásai). Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport.

- INGLEHART, RONALD (1997) *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- KAPITÁNY ÁGNES – KAPITÁNY GÁBOR (1983) *Értékrendszereink*. Budapest: Kossuth.
- KUNT ERNŐ – SZARVAS ZSUZSA (szerk.) (1992–93) *A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon. Az antropológiai megközelítés esélyei*. Társadalomtudományi helykereső konferencia kiadványa. Miskolc: Miskolci Egyetem, KVAT.
- LOSONCZI ÁGNES (1969) *A zene életének szociológiája*. Budapest: Zeneműkiadó.
- LOSONCZI ÁGNES (1977) *Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben*. Budapest: Gondolat.
- MARÓTI ANDOR (szerk.) (1975) *Forrásmunkák a kultúra elméletéből*. Budapest: Tankönyvkiadó – ELTE BTK.
- TIBORI TIMEA (1981) *Kutatási terv az esztétikai befogadás vizsgálatához*. Budapest, Művelődéskutató Intézet.
- TIBORI TIMEA (2012) Gondolatok Hauser Arnold művészetszociológiai nézeteiről. *Kultúra és Közösség*, 1–2, 25–35. http://www.kulturaeskozosseg.hu/pdf/2012/1/KEK%202012_I_4.pdf
- TIBORI TIMEA (2018) A kultúra fogalmának változásai a 80-as évektől. *Kultúra és Közösség*, 1, 43–59. <http://www.kulturaeskozosseg.hu/pdf/2018/1/03.pdf>
- TIBORI TIMEA (2019) *Az életmód és hatása az időfelhasználásra*. Kézirat, kutatási összefoglaló.
- VITÁNYI IVÁN (1976) *A szabadidő szociológiája*. Budapest: Gondolat.
- VITÁNYI IVÁN (1981) *Társadalom, kultúra, szociológia*. Budapest: Kossuth.
- VITÁNYI IVÁN (1984) *Egyharmadosország*. Budapest: Magvető.
- WESSELY ANNA (2003) Mannheim és Bourdieu. A strukturális meghatározottság és a társadalmi cselekvés weberianus összekapcsolása. In: KARÁDI ÉVA (szerk.) *Mannheim-tanulmányok*. Budapest: Napvilág, 283–293.
- WESSELY ANNA (szerk.) (1998) *A kultúra szociológiája*. Budapest: Osiris.